

ЦИВІЛІСТИКА

БАЙРАЧНА М. І.,
аспірант кафедри цивільного права № 2
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 347(477.54)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ПОДРУЖЖЯ

У статті проаналізовані особисті немайнові права подружжя за Сімейним кодексом України. Запропоновано визначення та зроблено умовний поділ особистих немайнових прав, що виникають у сімейних правовідносинах.

Ключові слова: особисті немайнові права, подружжя, жінка, чоловік, діти, інші члени сім'ї, шлюб, сімейні відносини.

В статье проанализированы личные неимущественные отношения супругов, предусмотренные Семейным кодексом Украины. Предложено авторское понятие личных неимущественных прав и осуществлено деление личных неимущественных прав, которые возникают в семейных правоотношениях.

Ключевые слова: личные неимущественные права, супруги, женщина, мужчина, дети, другие члены семьи, брак, семейные отношения.

The article analyzes the personal non-property rights of spouses under the Family Code of Ukraine. The definition is proposed and the conditional division of personal non-property rights that arise in family relationships is made.

Key words: personal non-property rights, spouses, woman, husband, children, other family members, marriage, family relations.

Вступ. У сучасному суспільстві домінують уявлення про сімейний союз, в якому жінка та чоловік, об'єднані спільністю побуту, інтересів, життєвих цілей, піклуються одне про одного, надаючи в міру необхідності взаємну підтримку. Правове регулювання сімейних відносин спрямоване на зміцнення сім'ї, утвердження почуття обов'язку перед її членами, побудову сімейних відносин на принципах взаємодопомоги та підтримки [1, с. 111]. З огляду на особливості всієї правової матерії, а також системи права України, можна стверджувати, що в макромасштабі динаміку правової системи, а також права загалом забезпечує динаміка правовідносин, тобто їх виникнення, зміну та припинення. Своєю чергою динаміку правовідносин забезпечує рух суб'єктивних цивільних прав та юридичних обов'язків у конкретному правовідношенні, що відбувається за допомогою юридичних фактів, актів правореалізації, а також інших правових явищ [2, с. 197].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз особистих немайнових прав подружжя, батьків і дітей та інших членів сім'ї.

Результати дослідження. Відповідно до ст. 1 СК України регулювання сімейних відносин здійснюється для: а) зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб; б) утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї; в) побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові

та поваги, взаємодопомоги і підтримки; г) забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю сімейного та фізичного розвитку. Право може прописувати лише зовнішню поведінку і не може вимагати від людей, щоб вони набували за вказівкою будь-яких внутрішніх душевних настроїв [3, с. 89]. Право не може безпосередньо визначати характер почуттів, що виникають між членами сім'ї, мотиви їхніх вчинків, примушувати членів сім'ї любити та поважати один одного. Закон не в змозі утвердити почуття обов'язку членів сім'ї стосовно один одного. Закон може встановити саме обов'язок, а не почуття обов'язку. Більше того, обов'язок буде виконуватися незалежно від наявності або відсутності відповідного почуття у його носія. Закон не може ставити за мету правове регулювання зрощення певних почуттів. Такі цілі не можуть значитися як цілі законодавчого акта [4, с. 6].

С.О. Погрібний досить обґрунтовано стверджує, що «цивільні права та обов'язки не можуть виникати безпосередньо на підставі норм цивільного права, а вимагають щоразу наявності певного юридичного факту» [5, с. 259]. Такої ж думки дотримується і Н.С. Кузнецова, вказуючи, що закон лише закріплює юридичні факти, які власне і є підставами виникнення правових наслідків, тобто останні виникають не через наявність самого нормативно-правового акта, а через обставини реальної дійсності, з якими закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення суб'єктивних прав та обов'язків [6, с. 29]. Своєю чергою О.О. Красавчиков стверджує, що поняття «правовідносини із закону» має бути повністю виключене з цивільного права. Закон не є безпосередньою підставою динаміки конкретних правовідносин у спеціальному розумінні цього слова. Він стоїть над кожним правовідношенням, визначаючи ті чи інші факти підставами руху правовідносин. Закон – це загальна та обов'язкова передумова динаміки правових зв'язків, але не сама підстава [7, с. 181]. Поділяють такий підхід і О.О. Сліпченко, О.Р. Шишка, зазначаючи, що і особисті немайнові правовідносини виникають на підставах, передбачених законом, але не із закону. Причому в такому разі уніфікованість впорядкування особистих немайнових відносин за допомогою механізму їх правового регулювання дає змогу стверджувати, що закон не є підставою виникнення особистих немайнових прав як елемента правовідносин не тільки для фізичних, а і для юридичних осіб [8, с. 83–84]. На наш погляд, закон – це передумова виникнення особистих немайнових прав.

Особисті немайнові правовідносини подружжя – це врегульовані нормами сімейного права відносини стосовно особистих немайнових благ та інтересів осіб, які перебувають у шлюбі. З точки зору розробників нового ЦК України особисті немайнові права людини є настільки важливими для суспільства, що вони мають передувати майновим правам навіть за місцем розташування у кодифікованому акті. Здається, цей підхід якнайкраще свідчить про роль особистих немайнових прав у сучасному розвинутому приватному праві [9, с. 43–44].

В основі особистих немайнових правовідносин подружжя лежить правовий статус кожного з подружжя. Під правовим статусом подружжя розуміється забезпечена законом можливість набуття та реалізації особистих і майнових прав подружжя з метою зміцнення сім'ї, виховання дітей і досягнення особистого щастя [10].

Особисті немайнові права та обов'язки подружжя виникають саме з моменту реєстрації шлюбу. Оскільки відносини між подружжям мають насамперед глибоко особистий характер, то й правовому регулюванню особистих немайнових відносин у сімейному праві надається особливе значення. До особистих немайнових прав та обов'язків подружжя СК України відносить: 1) обов'язок батьків забрати дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я (ст. 143 СК України); 2) обов'язок батьків зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану (ст. 144 СК України); 3) право на ім'я (визначення імені, по батькові та прізвища дитини, їх зміни) (ст. ст. 145, 146, 147, 148 та 149 СК України); 4) право на виховання дитини (ст. ст. 151, 152 СК України); 5) право на спілкування батьків і дітей (ст. 153 СК України); 6) право батьків на визначення місця проживання дитини (ст. 160 СК України); 7) право на материнство (ст. 49 СК України); 8) право на батьківство (ст. 50 СК України); 9) право дружини, чоловіка на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань (ст. 51 СК України); 10) право дружини,

чоловіка на фізичний та духовний розвиток, на здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку (ст. 52 СК України); 11) право на зміну прізвища (ст. 53 СК України); 12) право на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї (ст. 54 СК України); 13) право на особисту свободу та особисту недоторканність (ст. 56 СК України) та ін.

Аналізуючи перелічені права та обов'язки подружжя, можна зробити висновок, що законодавець для їх визначення враховує як загальні цивільно-правові положення щодо визначення особистих немайнових прав осіб незалежно від шлюбу, так і закріплює порядок виникнення, здійснення та припинення таких прав та обов'язків у осіб, що перебувають у зареєстрованому шлюбі. Це можна пояснити тим, що кожній особі від народження належить певне коло особистих немайнових прав. Більшістю з таких прав особа володіє довічно. Реєстрація шлюбу суттєво не впливає на ці права. Вони продовжують належати кожному з подружжя як фізичній особі.

До таких прав належать: право на життя, право на охорону здоров'я, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність особистого життя, право на повагу до гідності та честі, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості та деякі інші особисті права. Зміст цих особистих немайнових прав становить можливість особи вільно на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя. Ці права, як правило, становлять зміст цивільної правоздатності фізичних осіб і охороняються не сімейним, а цивільним законодавством. За словами В.В. Надьон, які б обставини не переслідували конкретного суб'єкта у будь-якому разі він залишається і буде залишатися правоздатним суб'єктом, тобто з певним колом прав та обов'язків, які буде реалізовувати на свою користь, для свого блага [14, с. 134]. Отже, *особисті немайнові права умовно можна поділити на: 1) особисті немайнові права, якими можуть (і користуються) правоздатні фізичні особи (передбачені Конституцією України, ЦК України); 2) особисті немайнові права, характерні для подружжя (жінки та чоловіка) (визначені СК України); 3) особисті немайнові права, характерні батькам та дітям (визначені СК України); 4) особисті немайнові права, характерні іншим членам сім'ї (СК України) та ін.*

Перш за все кожен з подружжя зобов'язаний не заважати другому з подружжя здійснювати його права на материнство, батьківство; на повагу до своєї індивідуальності; на фізичний та духовний розвиток; на зміну прізвища; на вибір місця проживання, повагу до своєї індивідуальності, на свободу та особисту недоторканність тощо. По-друге, праву одного з подружжя відповідає обов'язок другого щодо спільного вирішення подружжям питань сім'ї. По-третє, є також особистий обов'язок кожного із подружжя не вступати в інші шлюбні правовідносини під час перебування у вже укладеному шлюбі. Особа вправі перебувати одночасно у багатьох цивільних, трудових, адміністративних та інших правовідносинах, але не може перебувати в кількох шлюбних правовідносинах.

Особливо закон виділяє обов'язки подружжя, пов'язані з турботою про сім'ю. Так, згідно зі ст. 55 СК України, дружина та чоловік зобов'язані спільно піклуватися про побудову сімейних відносин між собою та іншими членами сім'ї на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги. Кожен із подружжя зобов'язаний утверджувати в сім'ї повагу до матері та батька. Дружина та чоловік відповідальні один перед одним, перед іншими членами сім'ї за свою поведінку в ній, зобов'язані спільно дбати про матеріальне забезпечення сім'ї. Варто зазначити, що ці норми носять декларативний характер, мають вид моральної заповіді. В них, по суті, названо моральні обов'язки подружжя одного перед іншим. Однак подібного роду правила виступають своєрідним орієнтиром, схваленою державою моделлю поведінки в сім'ї учасників сімейних відносин, слідування їм створює необхідне середовище для нормальної життєдіяльності всіх членів сім'ї як усередині її, так і за її межами [11].

Особисті немайнові права подружжя, на відміну від майнових, не мають економічного змісту та майнового характеру. Водночас вони є вкрай важливими, що зумовлено сутністю

шлюбу як сімейного союзу жінки та чоловіка, заснованого на принципах рівності подружжя. Ці права належать кожному з подружжя незалежно від його майнового стану. Їх здійснення не супроводжується майновим еквівалентом з боку іншого з подружжя. Вони не можуть бути виражені в грошовій формі.

Особисті права й обов'язки подружжя виникають щодо визначених нематеріальних благ. Вони тісно пов'язані з особистістю кожного із подружжя, невіддільні від неї і не можуть відчужуватися, як і самі блага, стосовно яких виникають особисті права та обов'язки. На них не впливає факт спільного чи роздільного проживання подружжя, кожний з подружжя може користуватися особистими правами на власний розсуд.

Особисті права й обов'язки подружжя не можуть бути припинені чи змінені домовленістю між подружжям. Не можуть бути вони і предметом шлюбного договору, інших правочинів. Це забезпечує неухильне дотримання основного принципу рівності подружжя в сім'ї і виключає можливість прийняття рішень, які посягають на права та гідність одного з подружжя. На думку С.В. Ясечко, «правочини щодо особистих немайнових благ можуть вчинятися і такі правочини можуть спрямовуватися не тільки на виникнення і припинення, а й на зміну немайнових наслідків. І те, що в юридичній літературі зазначається неможливість вчинення таких правочинів, вказує не на відсутність у них юридичної сили, а лише на відсутність правового механізму» [12, с. 199]. На нашу думку, правочини щодо немайнових благ можуть укладатися подружжям, батьками та дітьми тощо. ЦК України передбачає: 1) свободу договору (ст. 3), а отже, можливість його укладення фізичними особами; 2) сторони мають право врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами (ч. 2 ст. 6); 3) сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд (ч. 3 ст. 6).

Слід зазначити, що санкцій за невиконання подружжям особистих немайнових обов'язків СК України прямо не передбачено. Однак зловживання одним із подружжя особистими правами чи обов'язками, очевидне нехтування інтересами сім'ї, а також ігнорування чи перешкоджання здійсненню іншим з подружжя його особистих немайнових прав може бути підставою для розірвання шлюбу, а в низці випадків тягне для одного з подружжя – правопорушника негативні наслідки в майновій сфері. Наприклад, зменшення його частки у спільному майні у разі його поділу (ч. 2 ст. 70 СК). На думку Є.О. Мічуріна, для підвищення ефективності механізму правового регулювання на сучасному етапі розвитку цивільного права України слід застосувати такі заходи: посилити якість законотворчості, згідно з чим закон має чітко встановлювати коло обов'язків суб'єктів, визначати зміст наявних як виняток обмежень прав; досягти невідворотності дії закону через акти застосування права. Це завдання має втілюватися в життя завдяки актам застосування права, які мають спиратися на закон, що є важливим як під час захисту порушених прав осіб у судах, так і щодо сприяння впровадженню приписів закону правозастосовними органами; застосовувати різні форми правового регулювання – від встановлення правил та лімітів у дозвільній нормі до визначення суто заборонювальних заходів залежно від мети правового регулювання; встановити реальні санкції для посадових осіб за неправомірне обмеження здійснення цивільних прав [13, с. 64].

Висновки. Особисті немайнові права подружжя – це врегульовані сімейним правом правила поведінки жінки та чоловіка (подружжя), батьків та дітей або інших членів сім'ї, що приводить до нормального функціонування сімейних відносин між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї.

Особисті немайнові права умовно можна поділити на: 1) особисті немайнові права, які мають правоздатні фізичні особи (ці права визначені Конституцією України, ЦК України та іншими законами); 2) особисті немайнові права, характерні для подружжя (жінки та чоловіка) (визначені СК України); 3) особисті немайнові права, характерні для взаємин між батьками та дітьми (визначені СК України); 4) особисті немайнові права, характерні для інших членів сім'ї (СК України).

Список використаних джерел:

1. Харьковская цивилистическая школа: антология семейного права : монография / под ред. И.В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2013. 240 с.
2. Ясечко С.В. Механізм набуття деяких особистих немайнових прав. *Проблеми подальшого вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч.Н. Азімова (Харків, 21 грудня 2017 р.). Харків, 2017. С. 196–199.
3. Ильин И.А. Теория права и государства: учебник / под. ред. и с предисл. В.А. Томсинова. Москва : Статут, 2003. С. 89.
4. Сімейний кодекс України : наук.-практ. коментар /за ред. І.В. Жилінкової. Харків : Ксилон, 2008. 855 с.
5. Погрібний С.О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : дис... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 412 с.
6. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : У 2 т. / За відповід. ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 832 с.
7. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. Москва : Госюриздат, 1958. 184 с.
8. Сліпченко С.О., Шишка О.Р. Підстави виникнення особистих немайнових правовідносин: роздуми та деякі питання. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч.Н. Азімова. Харків, 2018. С. 83–88.
9. Кот О.О. Особливості захисту особистих та інших немайнових прав. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч.Н. Азімова. Харків, 2018. С. 43–47.
10. Правове регулювання особистих немайнових та майнових відносин між суб'єктами сімейних правовідносин: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 05.07.2011 р. / Законодавство України. Document. UA. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/n0048323-11/p0048323-11> (дата звернення: 18.03.2019).
11. Особисті немайнові права та обов'язки подружжя. URL: uristinfo.net/...pravo/...pravo.../3608--2-vidi-osobistih-nemaj...
12. Ясечко С.В. Механізм набуття деяких особистих немайнових прав. *Проблеми подальшого вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч.Н. Азімова (Харків, 21 грудня 2017 р.). Харків, 2017. С. 196–199.
13. Мічурін Є.О. Окремі проблеми ефективності механізму правового регулювання на сучасному етапі розвитку цивільного права України. *Проблеми подальшого вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч.Н. Азімова (Харків, 21 грудня 2017 р.). Харків, 2017. С. 60–65.
14. Надьон В.В. Виконання суб'єктивного обов'язку певними категоріями осіб. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч.Н. Азімова. Харків, 2018. С. 131–134.

